

УДК 7.01:[75.077.038.4:159.955.2]"19/20"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.03.525>

«НАЇВНЕ МИСТЕЦТВО»: СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ, РІЗНОВИДИ ТА РІЗНІ НАЗВИ ЯВИЩА

Михайло СЕЛІВАЧОВ

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9199-0270>

доктор мистецтвознавства, професор,
кафедра теорії й історії мистецтва НАОМА,
Вознесеньський узвіз, 20, 04053, Київ, Україна,
e-mail: mik_sel@ukr.net

Актуальність статті зумовлена сучасним паралельним поширенням у багатомовній фаховій літературі ХХ ст. кількох десятків споріднених варіантів назв, які поступово замінювали собою давно вживане поняття «примітивне мистецтво». Метою є з'ясування походження та систематизація нових термінів, релевантних «наївному мистецтву», виявлення серед них як синонімів, так і нетотожних визначень, що стосуються певних особливостей або аспектів сприйняття означуваних явищ і понять.

Об'єктом дослідження є різні явища, зараховувані до «наївного мистецтва», та пов'язані з ним найменування, поняття, терміни, а предметом — логіка найменування (номінацій) у цій сфері художньої творчості, спроби розведення близьких, але не тотожних понять. Методика праці — встановлення хронології, етимології й актуального змісту конкретних термінологічних лексем, їх умовну класифікацію на основі низки «таксонів».

Автор доходить висновку, що словосполучення «наївне мистецтво» та численні розглянуті в статті аналоги впродовж ХХ і ХХІ ст. стосуються широкого кола нетотожних явищ, основною спільною рисою яких є брак академічного навчання та перевага особистого авторського начала, не обтяженого соціокультурною традицією та не стримуваного нею. Останнє відрізняє «наївне мистецтво» від «народного». Релевантні до них поняттєві номінації складають не ієрархію типів, а лише паралельні ряди синонімічних назв, які зумовлені різними мотивами, включно з комерційними та політичними.

Ключові слова: концепти, номінації, поняття, терміни, поліоніми, синоніми.

Mykhailo SELIVATCHOV

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-9199-0270>

Doctor of Art History, Professor,
Art Theory and History Department
in the National Academy of Fine Art and Architecture,
20, Voznesensky uzviz, 04053, Kyiv, Ukraine,
e-mail: mik_sel@ukr.net

«NAIVE ART»: EMERGING OF THE CONCEPT AND DIFFERENT NAMES OF THE PHENOMENA

The actuality of the article is due to the modern parallel distribution in the 20th century multilingual professional literature of several dozen related variants of names, which gradually replaced the long-used concept of «primitive art».

The aim of the article is to clarify the origin and systematize new terms relevant to «naive art», to identify among them both synonyms and non-identical definitions related to certain features or aspects of perception of the denoted phenomena and concepts.

The method of work provided for the establishment of chronology, etymology and actual content of such terminological tokens, their conventional classification on the basis of a number of «taxons»:

1) *level and method of teaching* (amateurish art, autodidactic, unprofessional, primitive, provincial, self-taught and so on);

2) *attitude to the dominant direction of culture* (art-brut, grassroots, innocent art, instinctive, marginal, primitive, vulgar, wild art, outsiders etc.);

3) *attitude to the tastes of a particular society or tradition* (source art, folk, peasant, popular, mass, urban, bourgeois, native etc.).

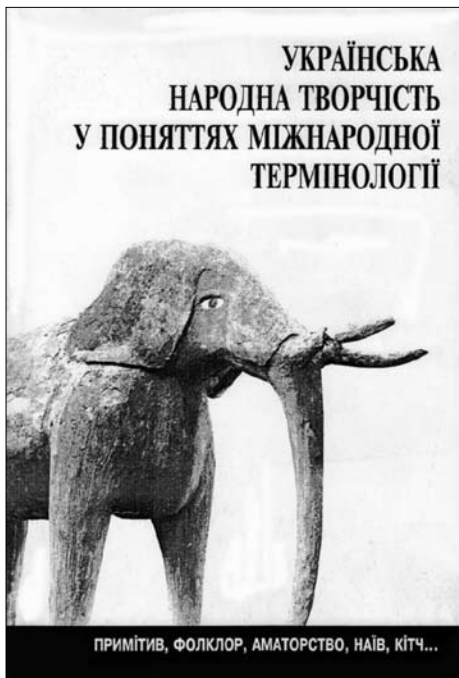
As a result of the study, we concluded that the phrases «naive art» and numerous analogues discussed in the article refer to a wide range of dissimilar phenomena, the main common feature of which is the lack of academic training and the predominance of personal authorship, not burdened by sociocultural tradition. The latter distinguishes «naive art» from «folk». Relevant conceptual nominations do not constitute a hierarchy of types, but only parallel series of synonymous names, which are due to various motives, including commercial and political.

In general, the terminology of art is formed in individual languages, countries and each historical period in a unique way, by chance, becomes the subject of constant debate. Unlike the natural sciences, art definitions do not correspond to real phenomena, but to changing perceptions of them, and terminological tokens are rooted in this field not because of their logic and correctness, but mainly because they are lucky to accurately, wittily and sonorously «lie on the tongue» at the right time.

Keywords: concepts, nominations, notions, terms, poly-nomic, synonyms.

Вступ. Словосполучення «наївне мистецтво» парадоксально поєднує поняття, що суперечать одне другому. «Наївне» (походить від лат. прикметника чоловічого роду «*naivus*» у значенні «народжений») — дитинкувате, невинне, недосвідчене, простецьке, іншими мовами в нашому термінологічному полі — *artless*, *безыскусное*, *неискушенное*. «Мистецтво» ж (як і його відповідники «арт», «кунст», «умені», «искусство», «мастацтва» тощо) передбачає, навпаки, навченість, умілість, досвід, майстерність, інші подібні властивості.

Актуальність статті зумовлена сучасним паралельним поширенням у багатомовній фаховій літературі кількох десятків варіантів назв, які споріднені з «наївним мистецтвом» і поступово замінювали собою давно вживане поняття «примітивне мистецтво». *Мета статті* — з'ясувати межі й обсяг означуваного заголовком явища, історію та причини з'яви словосполучення-оксюморона, логіку використання, відношення до суміжних визначень тощо. *Об'єктом статті* є різномірні явища, зараховувані до «наївного мистецтва», та пов'язані з ним найменування, поняття, терміни. *Предметом статті* є логіка найменування (номінацій) у цій сфері художньої творчості, спроби розведення близьких, але не тотожних понять.

Іл. 1. Обкладинка колективного дослідження за матеріалами Других Гончарівських читань у Києві за редакцією М. Селівачова, 1996

Стан дослідження проблеми. Визначення «наївне мистецтво» (поряд із альтернативними варіантами) трапляється в літературі з кінця ХІХ століття та поширюється від початку ХХ-го. В Україні теми релевантних понять у міжнародній термінології (наїв, примітив, фольклор, аматорство, кітч...) було присвячено Другі Гончарівські читання (1995), видано тези доповідей і збірник статей [1] (іл. 1). У подальші десятиліття література з цієї проблематики стає неозорою, на наступних сторінках ми згадуватимемо найпоказовіші для нашої теми публікації.

Методика дослідження передбачає встановлення хронології, етимології й актуального змісту таких термінологічних лексем, їх умовну класифікацію на основі низки «таксонів»:

1) рівень і спосіб навчання (*автодидакти, аматори, дилетанти, мистецтво невміле, невчене, непрофесійне, примітивне, провінційне, самодіяльне, самоуки...*);

2) стосунок до панівного напрямку культури (*арбрют, аутсайтери, мистецтво вульгарне, дике, інзитне, інстинктивне, маргінальне, невинне, низове, примітиви...*);

3) стосунок до смаків певного соціуму або до традиції (*мистецтво джерельне, народне, міщанське, селянське, масове, містечкове, міське, міщанське, популярне, рідне, тубільне...*).

Основна частина. 1. Походження, обсяг і межі «наївного мистецтва»

Спочатку його здебільшого розуміли складовою мистецтва первинного, латиною — примітиву. Нижню межу знаходили у первісності. На Стародавньому Сході та в Античності виділяли «низовий», інколи вульгарний струмінь, який обслуговував естетичні потреби нижніх шарів суспільства. У середньовічній Європі зменшився контраст між «високою» та «низькою» культурою. Це показав у працях 1940-х рр. Михайло Бахтін [2], інші автори теж обґрунтовували культуротворчі можливості різних виявів низової творчості. Знаменно, що живопис до ХV ст. називають у ряді країн «примітивами» — італійськими, нідерландськими, фламандськими.

Дослідники іконопису відзначали, поряд із столічними центрами, — провінційні осередки, писали про «народний струмінь» [3]. Утім, окремі регіональні відгалуження християнського мистецтва (ефіопське, коптське, сирійське, кавказьке, суданське,

латиноамериканське) в основному й формувалися на базі наївного фольклорного струменя. Лишається відкритим питання про співвідношення канонічного іконопису — з емоційним і часто простодушним аналогом у вітчизняній народній творчості, що у ХІХ ст. — добі занепаду нашого церковного мистецтва, був естетично привабливішим і «живішим», як це виявлено в дисертації Любові Попової [4].

Парсунний тип портрету поширений у Європі до кінця ХVІІІ ст., для Англії був притаманний принаймні до ХVІІ ст. Лариса Тананаєва використовувала поняття «низове» стосовно непрофесійного (точніше — неакадемічного) мистецтва бароко [5]. Попри повсюдну появу в цю добу художніх академій, серед простого люду продовжували побутувати ремісничі «народні» картини, скульптури, гравюри; у Німеччині, країні книгодрукування, — навіть «народні» книги. Їхні творці здебільшого залишались анонімними, хоча збереглись окремі прізвища та біографії.

Важче говорити про «наїв» і «примітив» у музиці, декоративно-прикладному мистецтві й архітектурі: попри первинність багатьох традиційних форм, у цих галузях, де важливі технічні параметри, майстрам необхідно бути професіоналами, хай і не дипломованими. Щодо красного письменства — часто згадують вислів Пушкіна «поезія должна быть глуповата». Проте в контексті листування поета з П.А. Вяземським, звідки походить ця фраза, поезія означає творчість узагалі, не тільки вірші. Справді, раціоналізм, регламентованість і надмірні мудрування (тепер кажуть — софістикованість) вихолощують емоційну щирість, а тому певна наївність у мистецтві обов'язково має бути, принаймні в тій його сфері, де домінує діонісійське начало.

З початком епохи модернізму, в другій половині ХІХ ст., нові художні еліти, що протистояли істеблшменту, дедалі більше визнають цінність творчості, альтернативної академічному мистецтву. Вона приваблювала відсутністю застарілих умовностей, спонтанністю, експресією, свободою від обов'язкових для всіх норм і канонів. Знаком доби стає зацікавлення давнім ремеслом і тогочасним фольклором, екзотичними культурами й творами самоуків. Цими пластами культури надихалися безліч провідних митців із найрізноманітніших угруповань, від ретроспективістів прерафаелітів і до тих авангардистів, яких назва-

Іл. 2. Альфред Рамбо (1842—1905). Фото Г. Надара, бл. 1890 р. URL: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=70034766>

ли фовістами, в буквальному перекладі з французької — дикими. Трансформації первинного мистецтва від палеоліту до Малевича простежено в працях норвезького дослідника Міккеля Тіна (2007) [6].

2. Поява терміну «наївне мистецтво». 1874 року французький історик Альфред Рамбо (1842—1905, іл. 2), професор Сорбонни, міністр освіти і сенатор, брав участь у 3-му Археологічному з'їзді в Києві. Характеризуючи у «Revue des Deux Mondes» українські вишивки за дослідженнями Федора Волкова (Хведора Вовка) й Ольги Косач (Олени Пчілки), він відзначав їхню примітивну основу та, разом з тим, — витонченість, інстинктивність, наївність. Знаємо це завдяки публікаціям Оксани Косміної на її сторінці в мережі «Фейсбук» 9 і 11 серпня 2020 року. Але це були ще тільки оцінні судження Рамбо, а не визначення поняття.

Ключова подія — відкриття паризькими модерністами на початку ХХ ст. художника-самоука «митника Руссо» (Анрі Жюльєна Феліса Руссо, іл. 3). Вони визнали, що вершинне явище «низової» культури стало врівень із їхньою власною творчістю [7]. З еталоном Анрі Руссо (1844—1919) порівнювали таких авторів з інших країн, як угорець слов'янського походження Тівадар Чонтварі Костка (1853—1919)

Іл. 3. Анрі Жюльєн Феліс Руссо (Анрі Руссо) на прізвисько «митник» (1844—1910). Фото Дорнака, 1907. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Henri_Rousseau#/media/File:Douanier_Rousseau_Dornac_2.jpg

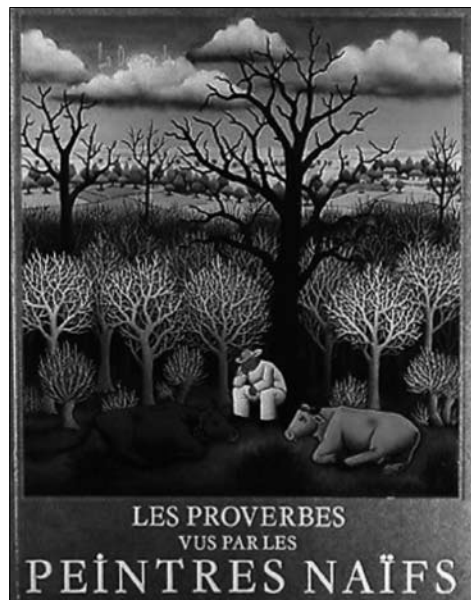

Іл. 4. Вільгельм Уде (1874—1947). Фото невідомого автора, бл. 1910 р. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wilhelm_Uhde.jpg

або грузин Ніко Піросмані (1862—1918). З одного боку — це породженням європейської традиційної культури, аналоги знаходили у вотивних зображеннях і взагалі середньовічних «примітивах», епінальських та інших «лубкових картинках». А з іншого боку — не можна було не помітити виразної індивідуальності, відображення духу сучасності, що не зовсім укладалося в уявлення про примітив і народну творчість.

Іл. 5. Анатоль Жаковський (1907—1983). Фото Р. Дуано, бл. 1967 р. URL: <http://sergefiorio.canalblog.com/archives/2019/03/04/37141781.html>

Іл. 6. Обкладинка книжки Анатолія Жаковського «Притчі очима наївних живописців», Париж, 1973

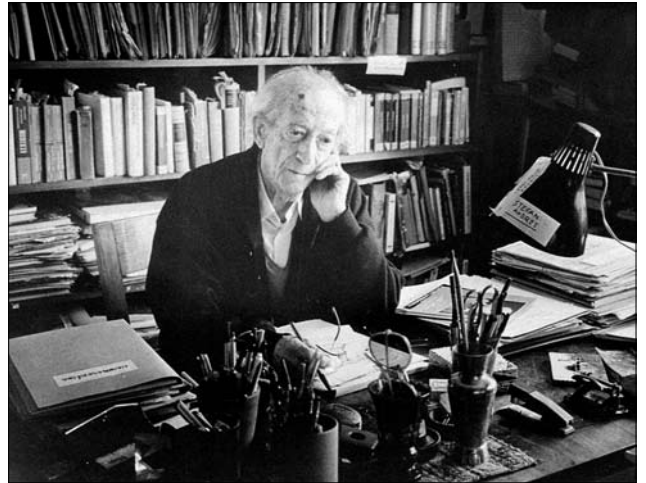
Утім, народна творчість у першій половині ХХ ст. ще не стала винятково музейним надбанням, а новітні явища тодішньої культури мас, як спонтанно-наївні, так і культивовані фахівцями, перебували в центрі суспільного зацікавлення. Паралельно з увагою до первинних форм у мистецтві поширюються течії, об'єднані вторинним щодо «примітиву» поняттям «примітивізм», хоч самі адепти-художники давали своїм угрупованням найрізноманітніші назви.

Художня інтелігенція завжди турбувалася про підтримку майстрів із народу, організовувала виставки, навчальні майстерні, купувала їхні твори, всіляко популяризувала таку творчість. Зокрема, французький колекціонер і арт-критик німецького походження Вільгельм Уде (1874—1947, іл. 4) уже 1911 року видав першу монографію про «митника Руссо», а 1928 року провів у Парижі першу виставку групи майстрів наївного мистецтва «живописці Святого Серця».

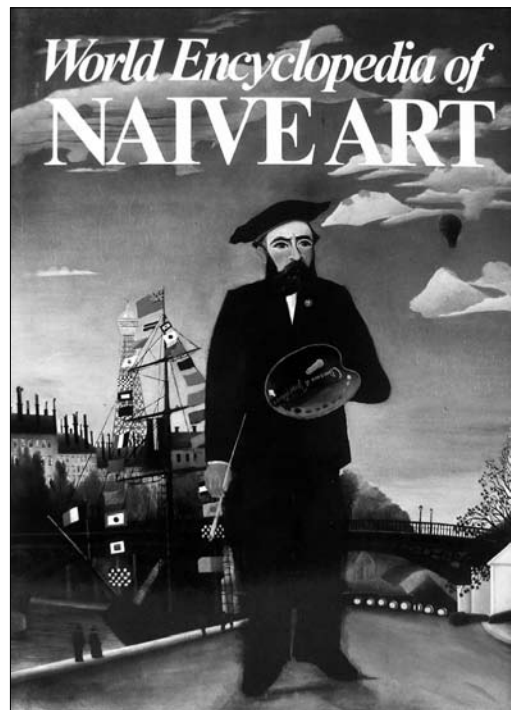
Якщо на Заході домінувала тенденція розрізняти *примітивне, традиційне, масове* — не плутати «Folk Art in the USA» (традиційне мистецтво тубільців-індіан) і «American Folk Art» (аматорське мистецтво колоністів), — то в СРСР упродовж перших десятиліть його існування, навпаки, всі подібні різновиди масової творчості проголошували складовими частинами багатонаціонального радянського народного мистецтва. Прикладами його розквіту під керівництвом Комуністичної партії мали бути рідкісні до середини ХХ ст. фігуративні мотиви, що наполегливо впроваджувались тодішніми офіційними кураторами, за участю професійних художників, і не без пропагандистського супроводу.

Майже синхронно в 1930—1940-х рр. розгортається збирацька та дослідницька діяльність Анатолія Жаковського (1907—1983, в альтернативній транскрипції — Яковського, вихідця з Бессарабії, іл. 5) паризького арт-критика, засновника Музею наївного мистецтва в Ніцці. З'являються його перші публікації, влаштовуються виставки «Les peintres naïfs», до каталогів яких він пише вступні статті. Підсумки праці Жаковського викладені у книзі «Притчі очима наївних живописців» (іл. 6) [8].

Фігуративне народне мистецтво, за яким закріпилася тоді назва «наївне», цілеспрямовано культивувалось і в Югославії, яка стала в другій половині ХХ ст. чи не провідною країною в галузі плекання та дослідження цього явища. Ще в міжвоєнну добу там заснували кілька шкіл у цій сфері під ідейним впливом видатного югославського письменника, історика, мистецтвознавця, арткритика марксистського спрямування Оти Біхалі-Мерина (1904—1993, іл. 7). Саме він і Жаковський ввели в ширший обіг маловідомий раніше термін «наївне мистецтво» (іл. 8) [9; 10]. Принаймні ця категорія ще відсутня в енциклопедичному словнику модерного мистецтва Лярусс, який виходив у 1960-х роках французькою й англій-

Іл. 7. Ота Біхалі-Мерин (1904—1993). Фото Стевана Крагуєвича, 1990 р. URL: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stevan_Kragujevic,_Oto_Bihalji_Merin,_slikar_i_istoricar_umetnosti,_1990s_\(cropped\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stevan_Kragujevic,_Oto_Bihalji_Merin,_slikar_i_istoricar_umetnosti,_1990s_(cropped).jpg)

Іл. 8. Автопортрет «митника Руссо» на обкладинці «Світової енциклопедії наївного мистецтва», впорядкованої О. Біхалі-Мерином. Каліфорнійський університет, 1984

ською мовами та широко висвітлював явища примітиву та примітивізму [11].

Відзначмо, що й перший сербський музей наївного мистецтва в місті Ягодина називається так лише від 1985 року. Заснували його 1960 року як «галерею художників-самоуків» при місцевій бібліотеці, а 2007 року перейменували на Музей наївного й маргінального мистецтва [12].

Від 1966 року в столиці Словаччини Братиславі почали проходити міжнародні трієнале наївного мистецтва. Їхній організатор, мистецтвознавець Штефан Ткач (1931—1989), одразу запропонував іменувати їх надалі трієнале інзитного мистецтва й обґрунтував переваги нового терміну перед уже відомими «наївом» або «примітивом». Хоча, додамо від себе, вміст і етимологія всіх трьох варіантів достатньо близькі одне до іншого.

Четверте трієнале, заплановане на 1975 рік, не відбулося через політичну кризу. Лише 1994 року виставка відродилася за участі ЮНЕСКО під назвою «Insita'94». Цікаво, що в каталозі, надрукованому тоді ж, словацьке словосполучення «Insitne umeni» німецькою перекладене «Naiven Kunst», англійською — «Naive Art», що засвідчує синонімічність усіх трьох варіантів. Отже, маємо справу не стільки з різними термінами, скільки з іншими найменуваннями того самого [13].

На відміну від європейських країн, у СРСР, особливо в Україні, терміни «наївне» та «примітивне» викликали спротив, надто ж коли їх пробували застосувати до творчості «маяків» народної творчості, як-от К. Білокур, Г. Собачко чи М. Приймаченко. Напевно, через небажані конотації. Адже за радянського часу ці слова часто вживалися в негативному значенні. Наш і югославський досвід, при всій несхожості, дав спільний результат: спроби інституалізації наївного / примітивного / самодіяльного мистецтва через організацію студій, шкіл, об'єднань часто призводили до втрати спонтанної широти й естетичної переконливості творів, до появи своєрідного завченого «маньєризму».

Виявилось, що стихія самодіяльного мистецтва в найрізноманітніших формах сама знаходить собі поле для розвитку в місті та селі, не тільки у станкових видах, а й для оздоблення середовища з використанням побутових і промислових відходів, у стріт-арті, а також у таких явищах, як бафінг, ЖЕК-арт, партизанінг [14]. Зрозуміло, що при цьому маємо справу з творчістю більшою мірою естетичною, ніж артистичною [15].

3. Поняття, суміжні з «наївним мистецтвом».

Це словосполучення стали широко вживати в середині ХХ ст. поряд зі звичним «мистецтво примітивів» з метою відрізнення нових і новітніх явищ європейської міської культури від аналогів середньовіччя

та традиційної народної творчості, надто ж екзотичних племен [16; 17]. Як відомо, всяка нововинайдена номінація з використанням слів іншомовного походження надає вже відомому раніше явищу чару новизни, загадковості та престижності. Це засвідчують і приклади множення майже синонімічних назв, які ми впорядкували у вигляді стислого словника. Кожна з них акцентує певний аспект розгляду того самого матеріалу.

Автодидакти — те саме, що *самоуки*. Майже всі «наївні» художники — самоуки, проте аж ніяк не всі самоуки — «наївні» митці. Чимало автодидактів наслідують професіоналів, а деякі провідні у своїй галузі майстри не мають диплому про закінчення відповідного вищого навчального закладу, наприклад, Віоле ле Дюк, Адольф Лоос, Ле Корбюзьє, Франк Лойд Райт, Міс ван дер Роє тощо.

Аматори — люди без систематизованої художньої освіти, те саме, що *любители*.

Арт-брют (у калькованому перекладі англійською — Raw art або Rough Art, бувальню — брутальне, грубе, необроблене) — так назвав 1945 року французький художник Жан Дюбюффе свою збірку картин, намальованих душевнохворими, дітьми, примітивістами, вихідцями з екзотичних країн. Колекціонер вважав їхні твори чесними, вільними від умовностей і шаблонів.

Аутсайтери — термін, запропонований 1972 року професором Кентського університету Рожером Кардиналом як англомовний відповідник *арт-брют*. Пізніше термін розширився, залучаючи художників, які працюють самі для себе, не розраховують на глядача чи ринок, або ж мають відхилення від психічної норми [18].

Вернакулярне (від латинського кореня зі значенням «тутешнє») — поширене нині на Заході поняття, застосовуване до місцевого мовлення та мистецтва, що побутує серед простих людей, і до архітектури, виконаної з підручних матеріалів та з урахуванням локального рельєфу, рози вітрів, підсоння, наявної рослинності та пам'яток минулого. Пов'язане з поняттями: *маргінальне, містечкове, народне, натуральне, провінційне, самодіяльне, тубільне* тощо. Втім, у деяких працях акцентується не обов'язковість усталеної традиції, це відрізняє вернакулярне від народного.

Вульгарне (від лат. vulgus — «простолюд, натовп»); у термінологічному полі мистецтва — належ-

не до масової культури (пор. «маргінальне»). Прикметник має негативну конотацію, хоч історично не виправдану за наявності нейтральної номінації *Biblia Vulgata* (загальноприйнята Біблія) на означення новолатинського перекладу, що з XVI ст. став офіційним у Римсько-католицькій церкві.

Дике (*Wild Art*) — концепт американських арт-критиків Давіда Керрієра та Йоахіма Піссаро, викладений у їхній книзі «*Wild Art*» [19]. Автори висвітлюють те, що на їхню думку зверхньо ігнорує снобістське артсередовище: від графіті, татувань і розмальованих автомобілів до крижаної скульптури, пляжних або паркових декоративних форм і флеш-мобів. Очевидний номінаційний і смисловий зв'язок із ранньою авангардною течією фовізму.

Дилетанти — особи без систематизованих знань і навичок (пор.: *аматори*).

Інзитне мистецтво — термін, запропонований 1966 року словацьким ученим Штефаном Ткачем і поширений у 1970—1990 роках, майже синонім «наївного». У наші дні застосовується рідко.

Інстинктивне (у мистецтві, рідше — *інстинктивне мистецтво*) — цим розпливчастим поняттям у XX ст. позначають явища, де біологічне начало домінує над культурним.

Маргінальне — синонім *аутсайдерського, наївного*. У широкому розумінні — належне до периферії, не в «мейнстрімі», хоч їхні межі умовні [20]. У Японії виділяють три категорії: чисте, популярне та маргінальне мистецтво. Перше — софістиковане, призначене для фахівців-експертів (професійний живопис, симфонії, опера, класичні чайні церемонії). Друге — продукowane професіоналами у співпраці з мас-медіа — для масового споживання, тому подеколи вважається вульгарним (телепрограми, популярні пісні, плакати, детективна література, анімація, комікси тощо). Решта — маргінальне.

Масове мистецтво — поняття, що розвинулося в середині XX ст. на позначення творів, орієнтованих на невибагливі смаки, поширюваних засобами друку, відео- та фонозаписів тощо. Але простота невибагливості — це не виразність фольклору чи творчості видатних особистостей без фахової освіти. Певні первинність і наївність, які присутні в обох випадках, належать до протилежних родів духовності.

Містечкове — альтернатива міському та сільському, не термінологічне, подеколи зверхньо-

поблажливе визначення пов'язаності певного явища з маленьким поселенням у «смузі осілості» (успадковані Російською імперією землі колишньої Речі Посполитої). У містечках жили переважно юдеї, звідси й асоціація з єврейським світом. У публікаціях межі XX і XXI ст. з'являється синонімічне поняття «культура штетл» — уособлення традиційних цінностей народу.

Міщанське — після скасування за радянської доби цієї соціальної категорії, прикметник став у мистецтвознавчому поняттєвому полі принизливим епітетом для низової міської культури, що прагне наслідувати високі благородні зразки. Це часто забарвлювало її відтінками гламуру та кітчю.

Наїв, наївне — поняття поширюється від 1960-х, у добу масового захоплення цим явищем, розпочатою художниками-модерністами. Вважається, що його стали вживати поряд з уже звичним «мистецтво примітивів» з метою відрізнення нових і новітніх явищ від аналогів європейського середньовіччя та традиційної народної творчості, надто ж екзотичних племен. У цього поняття багато синонімів і суміжних визначень, які ми пробуємо систематизувати в цьому словнику [21].

Наївізм — свідоме наслідування наївного.

Народне мистецтво — поняття, що в 1930 роки витіснило попереднє наукове визначення «*селянське мистецтво*». У романомовних країнах існує відповідник «*популярне мистецтво*», у західних слов'ян — «*простонародне*». У СРСР «народне мистецтво» стало ідеологемою на означення найбільш цінних і плідних явищ у національній культурі, пов'язаних із творчістю творців матеріальних благ, які запліднюють і мистецтво професійне. Третьою соціальною складовою проголошено «*самодіяльне мистецтво*», що не має безпосереднього зв'язку з етнічними традиціями. Від 1960-х поступово поширюється тлумачення «народного мистецтва» як візуального фольклору.

Натуральне мистецтво — оксюморон, який інколи застосовують: 1) як синонім «народного мистецтва» (*sztuka naturalna* польського дослідника Й. Грабовського); 2) як вияв естетичної довершеності природних об'єктів; 3) на означення творів мистецтва, залишених просто неба для тимчасової дії на них атмосферних чинників, які й надають йому бажаної міри руйнування, зокрема благородної патини.

Невинне мистецтво — те саме, що «наївне», виконане особою без систематизованої освіти.

Невміле — майже те саме, що й «аматорське», проте ключовим є відсутність майстерності, що не тотожне невченості.

Невчене — майже те саме, що й «аматорське», хоч аматорство не виключає певного початкового навчання.

Непрофесійне — майже те саме, що й «аматорське».

Низові культура та мистецтво — поширені серед нижніх верств суспільства.

Примітиви (у найширшому розумінні) — зразки первинного мистецтва (не конче первісного), виконані майстрами без академічної освіти.

Примітивізм — напрямок у творчості професійних митців, які надихаються зразками примітиву чи стилізують у цьому річищі.

Провінційне мистецтво — поняття, альтернативне «столичному». Вживається в позитивному та негативному значеннях: 1) маргінальні художні твори, школи, середовища, що живлять загальнонаціональну культуру, зокрема й столичну, місцевими мистецькими цінностями; 2) нижчий художній рівень, обумовлений труднощами комунікації.

Популярне мистецтво — поняття, протилежне «софістикованому». У романомовних країнах (і в Англії) — еквівалент «народного мистецтва». Натомість у нас це поняття сприймається складовою частиною «масової культури».

Психотичне мистецтво — творчість особистостей із душевними та розумовими розладами привертає увагу художників уже на початку ХХ ст., зокрема В. Кандинського, П. Клее, М. Ернста. 1922 року праця Г. Принцгорна «Мистецтво ментально хворих» аналізує візуальні свідчення таких багаторічних пацієнтів закритих медичних закладів, як Adolf Wolflі та Richard Dadd. Термін утвердився з виходом 1950 року книги Френсіса Райтмана «Psychotic Art» [22]. У подальших публікаціях (MacGregor; Maga та ін.) обґрунтовується, чому психічні відхилення часто спостерігаються в художньо обдарованих людей, а їх лікування нерідко пригнічує здібності [18; 23].

Самодіяльне — те саме, що й «аматорське». Але термін акцентує не характер творчості, а соціальну форму її реалізації.

Селянське мистецтво — твори селян і місцевих ремісників, які призначені для сільського споживача. Термін вийшов із ужитку в процесі розмивання культурної своєрідності цього суспільного класу.

Тубільне (Tribal Art) — те саме, що й селянське мистецтво, тільки стосовно екзотичних племен і народів.

Фолк-арт (Folk Art) — сучасний міжнародний термін на позначення простонародної творчості, що в кожній країні має свою специфіку застосування.

Серед найпоширеніших, умовно кажучи, «таксонів» у трьох десятках вибраних нами номінацій виділимо такі:

- **рівень і спосіб навчання** (автодидакти, аматори, дилетанти, любителі, невміле, невчене, непрофесійне, примітивне, провінційне, самодіяльне);

- **стосунок до панівного напрямку культури** (арбрют, аутсайтери, вернакулярне, вульгарне, дике, інзитне, інстинктивне, маргінальне, наївне, невинне, низове, примітивізм);

- **стосунок до смаків певного соціуму або до народної, етнічної традиції** (масове, містечкове, міщанське, народне, популярне, селянське, тубільне, фолк-арт).

Лишаємо поза межами нашого розгляду рекламно-метафоричні назви виставок і публікацій, засновані на грі словами й асоціаціями, подвійними смислами та сенсами на кшталт: *мистецтво вихідного дня, народжене соціалізмом, чистого (святого) серця* та просто *чисте мистецтво*. Це не вигадані наші відповідники таким іншомовним варіантам, як Art Singulier, Contemporary Folk Art Environment, Grass-Root Art, Neuve Invention etcetera.

Віктор Власов у десятитомовому «Новом енциклопедическом словаре изобразительного искусства» (СПб.: Классика, 2004—2009) пробує розвести за ледь-уловимими нюансами художні напрями, суміжні з інзитним і наївним у мистецтві. Зокрема стверджує, що вони здебільшого пов'язані з «доконструктивною стадією мислення», користаються з усталених прийомів, але, на відміну від архаїки, не піддаються культивуванню та розвитку; відзначає спільну для всіх них рустикалізацію та «зниження культурного фонду» (Die gesunkene Kulturgut). Для Власова *наївне* — передусім художній зміст і смисл, у той час як *аматорство, народне, самодіяльне* тощо — конкретні організаційні форми.

Наїв у нього — своєрідний історичний тип, а *примітив* — множинність явищ первинного художнього мислення [24].

Ми вже переконалися, що поява нових термінологічних лексем у цій сфері часто зумовлена модним прагненням оновити назву вже відомого, знайти оригінальне слово, яке раніше не вживалося в цьому смислі. Приблизно так, як і сама мода дедалі частіше перетворюється в нашому мовленні на «фешн», а «прет-а-порте» вже давно замінило собою «конфекціон». Інколи шукають «рідні» визначення, наприклад, «ізворне» (джерельне) мистецтво у сербів. Українською мовою теж можливі спроби запровадити поняття мистецтва *джерельного, доступного, первинного, природженого, простодушного, щиро-сердного* тощо. Цілком імовірно, що так і трапиться в майбутньому, адже термінологічні лексеми вкорінюються не тому що вони логічні й правильні, а тому що вони звучно та вчасно «лягають на язик».

Основна відмінність мистецтвознавства від природничих наук — наші дефініції відповідають не реальним явищам, а змінним уявленням про них. Іншими словами, наші категорії — не про сорти рослин, породи тварин або мінералів, будову організмів, конфігурації земної поверхні та небесних тіл, а тільки уможливлені полички, що ми вигадуюмо для систематизації не природних, а мистецьких витворів. Озивати наївними митцями можна багато кого. Головне, щоби вони не ображалися. *Наївне* — поняття модне, зате має негативні конотації. *Самодіяльне* — поняття правильне, хоч і вийшло з моди, проте так само не без поблажливих асоціацій. Навіть *народне*, здавалося б, однозначно високе поняття, подеколи набуває тих самих інтонацій, як у випадках з народною етимологією чи народними прикметами. Недарма ж Катерині Білокур не подобалося, коли її називали свого часу народним майстром.

Отже, всі розглянуті мистецтвознавчі поняття та найменування прагнуть зупинити на мить течію плінного, постійно змінюваного часу. Альона Лебедева дотепно й слушно зауважила: «Наведені терміни по-різному кличуть поняття, але схоплюють окремі, вельми абстрактні сторони. Поняття, у своїй сутності, не озивається тільки за спільними визначеннями <...>. Коли терміни сприймаються значущими константами, позірна ясність словесної межі, що окреслює предмет, стає обмеженістю,

Іл. 9. Обкладинка колективного дослідження за редакцією Аліси Ложкіної на основі онлайн-конференції в рамках фестивалю наївного мистецтва. Київ, 2020

прагненням до безперечної самототожності, хоча то-тожність — втілення протиріччя, котре є рушійним принципом розвитку» [25]. Це справді так, і науковці на конференціях, як і раніше, продовжують сперечатись і узгоджувати застосування термінів [26] (іл. 9).

Висновки. Поняттєві номінації в сфері наївно-го / примітивного мистецтва та суміжних явищ формуються випадково й алогічно, своєрідно для кожної мови, країни й епохи, становлячи предмет постійних дискусій. Ці номінації переважно не складають ієрархію типів, а тільки паралельні ряди майже синонімічних назв і найменувань, які часто зумовлені різноманітними мотивами, включно з комерційними. Така ж картина з історично сформованими назвами стилів і течій у мистецтві взагалі.

1. *Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології (примітив, фольклор, аматорство, наїв, кітч...)*: Колективне дослідження за матеріалами Других Гончарівських читань. Відп. ред. і автор передмови М. Селівачов. Київ: Музей Івана Гончара; Родовід, 1996. 328 с.: іл.
2. Бахтин М. Собрание сочинений: в 7 томах. Том 4 (2). *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Рабле и Гоголь (Искусство слова и народная смеховая культура)*. Москва: Языки славянской культуры, 2010. 752 с.
3. Откович В. *Народна течія в українському живопису XVII—XVIII століть*. Київ: Наукова думка, 1990. 94 с.

4. Попова Л. *Народная иконопись Украины XIX века*. Автореф. канд. искусствоведения. Ленинград, 1985. 20 с.
5. Тананаева Л. О низовых формах в искусстве Восточной Европы в эпоху барокко XVII—XVIII ст. *Примитив и его место в художественной культуре нового и новейшего времени*. Под ред. В.Н. Прокофьева. Москва: Наука, 1983. 205 с.
6. Tin M.B. *De første formene. Folkekunstens abstrakte formspråk*. Oslo: Novus forlag; Instituttet for sammenlignende kulturforskning, 2007. 325 p.
7. Бессонова М. Анри Руссо и французские наивы. *Примитив и его место в художественной культуре нового и новейшего времени*. Под ред. В.Н. Прокофьева. Москва, 1983. С. 133—159.
8. Jakovsky Anatole. *Les Proverbes vus par les Peintres Naïfs*. Published by Editions Max Fourny, Paris, 1973. 280 p.: ill.
9. Бихали-Мерин О. *Искусство югославских примитивистов*. Белград: Югославия, 1959. 143 с.
10. Bihalji-Merin O. *World Encyclopedia of Naive Art: A Hundred Years of Naive Art*. University of California, 1984. 735 p.
11. Huyghe R. *Larousse Encyclopedia of Modern Art*. New York: Prometheus press, 1965. 444 p.
12. *Музей наивного и маргинального искусства (Ягодина)*. Serbia and Montenegro / Central Serbia / Jagodina / Ягодина / Boška Đuričića, 10; у вільному доступі: URL: <https://wikimapia.org/15709011/ru/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%B8-%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%B3%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0> (станом на 25.10.2020).
13. *The International Exhibition of of Naive Art INSITA'94*. Bratislava: Slovak National Gallery, 1994. 312 p.
14. Польский А. *Жилищно-коммунальное искусство*. Институт исследования стрит-арта; у вільному доступі: URL: <http://streetartinitute.com/communal-art> (станом на 25.10.2020).
15. Польский А. Неформальная этика уличного искусства. *Художественный журнал*. 2017. № 102. С. 144—153.
16. Богемская К. *Понять примитив. Самодеятельное, наивное и аутсайдерское искусство в XX веке*. Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. 185 с.
17. Богемская К. *Примитив в искусстве: грани проблемы*. Москва: РИИ, 1992. 232 с.
18. Marra A. *Outsider Art: The Art of the Insane. David J. Bromley VCU Honor Program. Modern Influences in Contemporary Art*. 2004 season.
19. Carrier D., Pissarro J. *Wild Art*. New York; London: Faedon, 2013. 480 p.
20. Kuspit D. The appropriation of Marginal Art in the 1989s. *American Art*. Vol. 5, № 1/2 (Winter—Spring, 1991). Pp. 132—141.
21. Walker J.A. *Naïve Art (also Innocent Art, Peintres Naïfs, Primitive Art)*. *Walker's Glossary of Art, Architecture and Design since 1945*. 3d ed. 1992.
22. Reitman F. *Psychotic Art*. Psychology Press, 1950. 180 p.
23. MacGregor J.M. *The Discovery of Art of the Insane*. Princeton University Press. 1989. 416 p.
24. Власов В. Статті об инзитном, наивном искусстве, примитивах и другие в его десятичном «Новом энциклопедическом словаре изобразительного искусства». Санкт-Петербург: Классика, 2004—2009.
25. Лебедева А. *Художне конструювання, технічна естетика, дизайн: про терміни не сперечаються — про них домовляються. Мистецтво України першої половини XX ст. у світовому контексті: зб. тез доповідей міжнародної наук. конф., Київ, 11 квітня 2018 р.* Київ: НАМУ, 2018. 92 с.
26. *Космос всередині. Наїв і мистецтво аутсайдерів в Україні та світі: дефініції, історичний контекст, дослідницькі кейси*. Матеріали онлайн-конференції в рамках Фестивалю наївного мистецтва за редакцією Аліси Ложкіної. Київ: Видавництво Артбук, 2020. 340 с.: іл. (укр., англ.).

REFERENCES

- Selivatchov, M. (Ed.). (1996). *Ukrainian folk art in the concepts of international terminology* (primitive, folklore, amateurism, naive, kitsch...): Collective research on the materials of the Second Honchar readings. Kyiv: Ivan Honchar Museum; Rodovid [in Ukrainian].
- Bakhtin, M. (2010). *Collect. op.: in 7 vol. (Vol. 4 (2). Creativity of Francois Rabelais and folk culture of the Middle Ages and the Renaissance. Rabelais and Gogol (The art of words and folk culture of laughter)*. Moscow: Languages of Slavic Culture [in Russian].
- Otkovych, V. (1990). *Folk current in Ukrainian painting of XVII—XVIII centuries*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Popova, L. (1885). *Folk icon painting of Ukraine of the 19th century*. Author's Cand. art history dissertation abstract. Leningrad [in Russian].
- Tananaeva, L., & Prokofiev, V.N. (Ed.). (1983). *On grassroots forms in the art of Eastern Europe in the Baroque era of the XVII—XVIII centuries. Primitive and its place in the artistic culture of modern and contemporary times*. Moscow: Nauka. [in Russian].
- Tin, M.B. (2007). *The first forms. The abstract design language of folk art*. Oslo: Novus publishing house; Department of Comparative Cultural Research [in Norwegian and English].
- Bessonova, M., & Prokofiev, V.N. (Ed.). (1983). *Henri Rousseau and French naives. Primitive and its place in the artistic culture of the new and modern times* (P. 133—159). Moscow [in Russian].

- Jakovsky, Anatole. (1973). *The Proverbs seen by the Naive Painters*. Published by Editions Max Fourny, Paris [in French].
- Bihali-Merin, O. (Ed.). (1959). *Art of the Yugoslavian primitivists*. Belgrade: Yugoslavia [in Russian].
- Bihalji-Merin, O. (1984). *World Encyclopedia of Naive Art: A Hundred Years of Naive Art*. University of California.
- Huyghe, R. (Ed.). (1965). *Larousse Encyclopedia of Modern Art*. New York: Prometheus press.
- Museum of Naive and Marginal Art (Yagodina)*. Serbia and Montenegro / Central Serbia / Jagodina / Yagodina / Boska Duricica, for free access: Retrieved from: <https://wikimapia.org/15709011/ru/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%B8-%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%B3%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0> (as of 10/25/2020) [in Russian].
- (1994). *The International Exhibition of Naive Art INSTA'94*. Bratislava: Slovak National Gallery [in Slovak, German and English].
- Polsky, A. *Housing and communal art*. Institute for Street Art Research; available at: Retrieved from: <http://streetartinstitute.com/communal-art> (last assess 10/25/2020) [in Russian].
- Polsky, A. (2017). Informal ethics of street art. *Art magazine*, 102, 144—153 [in Russian].
- Bohemskaia, K. (2001). *Understand the primitive. Amateur, naive and outsider art in the 20th century*. St. Petersburg: Aleteya [in Russian].
- Bohemskaia, K. (Ed.) (1992). *Primitive in art: the edges of the problem*. Moscow: RII [in Russian].
- Marra, A. (2004). Outsider Art: The Art of the Insane. In David, J. Bromley VCU Honor Program. *Modern Influences in Contemporary Art*. 2004 season.
- Carrier, D., & Pissarro, J. (2013). *Wild Art*. New York; London: Faedon.
- Kuspit, D. (1991). The appropriation of Marginal Art in the 1989s. *American Art*, 1/2 (Winter-Spring) (Vol. 5, pp. 132—141).
- Walker, J.A. (1992). Naive Art (also Innocent Art, Peintres Naifs, Primitive Art). *Walker's Glossary of Art, Architecture and Design since 1945*.
- Reitman, F. (1950). *Psychotic Art*. Psychology Press.
- MacGregor, J.M. (1989). *The Discovery of Art of the Insane*. Princeton University Press.
- Vlasov, V. (2004—2009). Articles about inzit, naive art, primitives etcetera in his ten-volume «*New Encyclopedic Dictionary of Fine Arts*». St. Petersburg: Classics [in Russian].
- Lebedeva, A. (2018). Artistic construction, technical aesthetics, design: the terms are not disputed — they are agreed. *Art of Ukraine of the first half of the XX century in the global context: coll. abstracts of reports of international scientific conf.*, Kyiv, April 11, 2018. Kyiv: NAMU [in Ukrainian].
- Lozhkina, Alisa. (Ed.). (2020). *Space inside. Naive and art of outsiders in Ukraine and the world: definitions, historical context, research cases*. Proceedings of the online conference within the Festival of Naive Art. Kyiv: Artbook Publishing House [in Ukrainian].